

viselése sajátos duplicitást eredményez” – legfeljebb nem így fogalmazta meg –, s azt is, hogy a regényben „a szereplők azt mutatják fel a tettetésben, amivé lenni szeretnének”, azt viszont aligha, hogy a regény szerzője korát meghaladó modern művészi megoldások révén tud túllépni az említett regionalizmuson. E modernség mindeddig rejtve maradt értékrendjének (pl. „az inszenáló álcázás”, a színlelés és a nyelvi heterogenitás viszonya stb.) feltárása – úgy tűnik – a Mikszáth-kutatás és -értelmezés jelentős és fontos hozadéka.

Ha a kötet méltatását lezárva arra emlékeztetünk, hogy annak színvilágát egy

érdekes, Freud és az irodalom 1914 előtti kapcsolatát elemző dolgozat gazdagítja (Thomas Bremer: *Freud és az irodalom 1914 előtt. Korai olvasmányélmények, irodalmi tervek és Cervantes szerepe*), Fried István pedig *Előszó* gyanánt egy érdekes, komparatív szemléletű Kundera-esszét közöl (*Töprengések Milan Kundera „szépséges szép üveggolyójá”-ról*), úgy bízást dicsérhetjük a kiadvány tematikai és módszerbeli változatosságát – azt is remélve, hogy a szegedi komparatista műhely Monarchia-sorozata hamarosan újabb kiadvánnyal bővül.

Lőkös István

MÍTOSZ ÉS UTÓPIA. IRODALOM- ÉS ESZMETÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Szerkesztette Illés László, József Farkas, Budapest, Argumentum Kiadó, 1995, 400 l.

Mennyire lehet ma érvényes egy több éve megjelent tanulmánykötet, amelyet a szerkesztők bevezető szavai szerint „a közelmúlt évek mélyreható történelmi változásai” hívtak életre, miután a huszadik századi irodalmat és művészetet alapvetően átható úgynevezett szociális gondolat, gyakorlatba ültetett ideológiaként, életképtelennek bizonyult? A kérdés azért is jogos, mert a könyv elején tudunkra adják: a szerzők 1991-ben zárták le kéziratukat.

Nos, a kötet műltfaggató írásait azóta sem kezdte ki az idő. Némely, a rendszer-váltás idején használatos fogalom – elszámoltatás, nagytakarítás – kissé avittnak tűnik már napjainkban, de egészében úgy tűnik, hogy a közelmúlt irodalmi jelenségeinek kutatói elég higgadtan, mintegy történelmi távlatból tekintenek arra a sokáig tűzzel-vassal tiltott, üldözött, titkon ható eszmerendszerre, amely feltörekvő évtize-

deiben művészeti forradalmak ösztönzője, ihletője volt, s amely a háború befejezése után, a megvalósult szocializmus országában fél évszázadon át kötelező iskolai tananyagként alakította a felnövekvő nemzedékek tudatát. Köztük e tisztázó szándékú tanulmánykötet szerzőiét is.

A vállalkozás aktualitásához tehát nem férhet kétség, noha némelyik dolgozat a téma feldolgozásának történelmi megkérdettségére is figyelmeztet: mintha egy sok-sok évtizede megkezdett, de minduntalan félbeszakadt, újra és újra megkísérelt tisztázási folyamat végső összefoglalása lenne ez a sokféle megközelítésből ugyanazt a problematikát körbejáró-továbbgondoló tanulmánygyűjtemény.

Elsősorban a jellegzetes válságpszichológiai reakció által motivált bölcséleti életművek elemzése kelti ezt a benyomást. Mindenekelőtt Veres András kötetnyitó írása, melyben Jászi Oszkár utópikus szo-

cializmus-képének kialakulását és annak sajátos módosulásait követhetjük nyomon. A magát liberális szocialistának tartó Jászit a szerző olyan társadalomtudósnak mutatja be, akit keserű történelmi tapasztalatai készítettek arra, hogy harmadik utat keressen a mindenkit üdvözítő, gazdaságilag prosperáló, harc és vér nélküli osztálybékéhez vezető együttélési forma megvalósításához. Reformeszménye mintegy össképe József Attila freudizmussal kombinált marxizmusának: elképzelt – és elvileg megalapozott – tudományos szocializmus-tanának. Jászi Oszkár már 1906-ban a történelmi materializmus „kiegészítését” javasolta a szellemi kultúrát és az egyéni akaratot is bekalkuláló elméletekkel, egy-szersmind egy új utópia: a reformszocializmus körvonalait vázolván fel. A magyar forradalmak bukása után papírra vetett *Magyar kálvária – magyar föltámadás* című művének elemzése mellett Veres András egy kéziratban maradt Jászi-írásra is felhívja a figyelmet. *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja* című, 1920-ban írt elméleti alapvetés az elemző szerint egyedülálló Jászi életművében, mert „a szocializmus életképes alternatívájának” gondolt liberális szocialista nézetrendszerét is fölvezolta benne.

Ahogy Jászit a Tanácsköztársaság idején szerzett lehangoló tapasztalatok utóbb tisztázó szándékú „önleszámolásra” készítették, egy évtizeddel később József Attila is egy traumatikus külső, politikai esemény, Hitler hatalomra jutása miatt – no meg a létező szocializmus országában történő torzulásokról szóló, lehangoló hírek hatására – érezte szükségét annak, hogy elvégezze magában a marxizmus-leninizmus revízióját. Fő bölceleti di-

lemmája: „hol csúszott hiba a számításba?” – minden utópikus eszmerendszer gyakorlati próbájának alapkérdése. Tverdota György nem kisebb feladatra vállalkozik, mint hogy a kikerülhetetlen „politikai színezetű értékbecslés” korában a negyven éven át „legnagyobb szocialista költőnként” számon tartott József Attiláról bebizonyítsa, hogy – valóban az volt. Elegáns-meggyőző, frappáns humorú érveléssel kerül el az elfogultság vádját, miközben lépésről lépésre nyomon követi a költő szocializmusképének változásait, a groteszk-vérszomjas *Szabados dal* (1927) keletkezésétől a rend- és szabadságszomj ihlette *Levegőt!*-ig (1935). Konklúziója szerint a verseket ihlető eszmerendszer tüzetes tanulmányozása és értékelő elemzése elodázhatatlan feladat, mely közös okulásunkra szolgálhat – ellentétben a rendszerváltás idején meghirdetett politikai „nagytakarítás” fonák értékszemléletével és sommás programjával.

Az utópia, amelyre a mítoszok épültek, melyekből aztán a radikális művészeti irányzatok sarjadtak, többnyire egy-egy alkotó életművének vetületében jelenik meg a kötetben. Sinkó Ervin sajátos utópiáját: krisztianizmusát s annak formaváltozatait Szöllős Péter a politikai cselekvésből kiábrándult író 1919–1930 között írt, etikai töltetű esszéi alapján mutatja be. Sinkó alapító tagja volt a KMP-nek, illegális kommunista aktivistaként dolgozott, majd vöröskatonaként harcolt a Tanácsköztársaság védelméért; később hasonló hiányérzettel tekintett a marxizmusra, mint Jászi, majd József Attila – amiatt, hogy szerinte a világmegváltó elméletnek csak történetfilozófiája van, de nincs etikája. Márpedig az emberi lélek számbavétele és jobbításának vágya kihagyhatatlan a kol-

lektív megváltás programjából. Ebből a belátásból született az a sajátos alternatíva-kereső, forradalom-ellenes sinkói utópia, mely a korabeli baloldali értelmiség körében népszerű Szent Ferenc-i gondolatok, majd Dosztojevszkij etikájának hatására keletkezett, az egyén belső ügyévé téve lelki felszabadulását. A tanulmány szerzőjének szövegelemzéseiből és következtetéseiből Sinkó írásain keresztül a személyiségét is megismerhetjük, hiszen az útkereső író alanyi költő módjára bölcselkedett: esszéiben – Szöllös Péter megfogalmazása szerint – saját szituációját „a morál vezérelte értelmiségi forradalmár tipikus problémájaként” mutatta be.

Péter László, Juhász Gyula lírájának avatott ismerője ezúttal a magyarság és a szocializmus eszméinek hatását mutatja ki a szegedi poéta műveiben. A kronologikus rendben haladó tanulmány szerzője számos érdekes, élményszerű epizódot villant föl Juhász életrajzából, mintegy az eszmei vonzalmak lélektani fedezetéről is számot adva. Akárcsak Tamás Attila, aki *Illyés Gyula és a szocializmus* című tanulmányában először a fiatal – akkor még Illés Gyulaként nevezett – költő korabeli szocializmusképét rekonstruálja. Ennek a naiv, természetközpontú társadalomszemléletnek megragadó emlékképe szerint a Marx és Engels könyvein kívül a Népszavát olvasó tizenhat éves fiú számára még a nagyapja méhesében megcsodált, magas munkaszervezettségű méhcsaládok is a kommunizmus lehetőségeit tudatosították... A hosszú életrajz kanyarulatait híven követő tanulmány végén Illyés szkeptikus bölcsként áll előttünk, aki már régóta tudja, hogy a szocializmus eszméit nem lehet valóra váltani – mégis szükség van rájuk, akárcsak a kereszténység célkitűzé-

seire, „a jobbra törekvő emberiség eszméi egyikének a minőségében”.

Illés László körültekintő tanulmányában a marxista esztétikai rendszer előmunkálatain dolgozó Lukács György utópikus hitét azonosítja, amikor bebizonyítja, hogy „a szocializmus történelmi felsőbbrendűségébe vetett makacs hit keltette Lukácsban az eposz újjászületésének vízióját, az egyén és a közösség zavartalan harmóniája kibontakozásának alapján”.

Az új művészeti irányzatok globális hatásáról szól József Farkas tanulmánya, melyben a német és a magyar aktivizmus problémalátását veti össze az 1915–1922 közötti években. A mozgalom legfontosabb célkitűzését, az ember benső énjének átalakítását kollektív individuummá, bizvást tekintjük a korszak legjellegzetesebb – és a gyakorlatban erőszakkal is meghonosítani próbált – utópiájának, mellyel az aktivista művészek – a magyarok Kassák Lajos vezetésével – az egész emberiséget kívánták megváltani. Hasonló folyamatot elemez tanulmányában Kovács József, aki a forradalmi avantgárd költészetében és festészetében mutatja ki a „megváltás-eszme” jelenlétét és hatását.

Pomogáts Béla az Erdélyi Helikon és a Korunk között a húszas évek végén kezdődött, hosszú világnézeti vitát ismerteti, mely alapvetően a valóságirodalom szükségessége és létjogosultsága körül forgott, nem kevés szektáriánus ballaszttal nehezítve a polémiát, mely csak a harmincas évek második felében csitult el.

Botka Ferenc *Déry Tibor és Berlin* című írásában arról az 1931–32 közötti másfél évről ad számot, amikor a magyar író a német fővárosban élt, s ottani élményei – köztük a Moholy-Nagy Lászlóval ápolt barátság szakmai hozadéka, vagy

Proust, Bergson, Kafka művei – hatására érett, mély lélek- és valóságábrázoló íróvá vált.

Laczkó András a kollektív eszme szubjektív jelenlétének nyomait és alakváltozatait azonosítja Lengyel József önéletrajzaiban, melyekről állítja: kulcsot adnak az irodalomtörténésznek egy-egy pályaszakaszhelméréséhez. Az író hagyatékából előkerült autobiográfiák közül számosat olvashatunk a kötetben meggyőző kommentárok kíséretében – köztük Jozsif Pavlovics Lengyel önéletrajzát, melyet 1947. február 7-én, tíz évvel letartóztatása után, orosz nyelven, kézzel írt hazatérése ügyében Lengyel József.

Érdekes megközelítés kortárs művészek személyes kapcsolatát és eszmei egymáshatását vizsgálni. Ebből a nézőpontból veszi szemügyre Csaplár Ferenc a látszólag egymástól távolálló Kassák Lajos és Kosztolányi Dezső életművét, rekonstruálva azt a folyamatot, amint az avantgárd apostola, kezdeti idegenkedését feledve, feltétlen hívévé vált a Nyugat finom tollú lírikusának, aki az avantgárd költészeti törekvések iránt is meglepően nyitottnak bizonyult.

Agárdi Péter – Mónus Illés biográfusa – a Népszava és a Szocializmus című szociáldemokrata lapok főszerkesztőjének József Attilához fűződő kapcsolatát veszi nagyító alá, kritikátörténeti, életrajzi-politikai, majd eszmetörténeti-ideológiai szempontból. Szerinte Mónus elementáris hatással volt a költőre, mert „rokon választásokat hordott ki a kor drámai kihívásaira”. Az sem lehet véletlen, hogy Szárszón ketten mondtak sírbeszédet József Attila temetésén: Ignótus Pál, a Szép Szó szerkesztője, majd Mónus Illés.

A kötet utolsó harmadában olvasható

tanulmányokban a külföldi példákkal, illetve általában a szocializmus utáni irodalom esélyeivel foglalkoznak a szerzők. Szántó Gábor András egy mindeddig agyonhallgatott témáról, Majakovszkij és Gorkij bonyolult, Babits Mihály és a fiatal József Attila viszonyát idéző, rejtett apafiú kapcsolatáról, majd a lázadó költő összeroppanásáról és haláláról tárja elénk az érzékeny szövegelemzéseken alapuló bizonyítékokat, roppant színes, élvezetes stílusban. Ugyanilyen üdítően oldott, ironizáló hangon bizonyítja be, hogy a szocialista realizmus elnevezés valójában nem „szerves önfejlődés” eredménye, ahogyan ezt a kor irodalmi ideológusai állították, hanem maga Sztálin volt a névadó.

Csak látszólag nem illik a kötet tanulmányainak sorába Irene Selle írása, mely a francia ellenállás íróival és a kollaboráció antiszemita vonatkozásaival foglalkozik, mely szintén agyonhallgatott fejezete volt eddig a franciák történetének. Hiszen ez is egy mítosz makacs létének bizonyosága, mely éppúgy a század szégyenéhez: a haláltáborokhoz vezetett, mint a szocialista eszme hegemoniára törekvése a Gulagokhoz.

Végül két érdekes, immár jelen- és jövőfaggató esszével zárul a mítoszok és utópiák sorsváltozatait tagláló kötet. Illés László izgalmas kérdésre keresi a választ: *Elbúcsúzítható-e a „fausti ideál”*? Azaz megszakad-e a folytonosság a század két modern – a szociális indulatból, illetve anélkül született, tehát iránytalanúvá vált – irodalmi forradalma között? A bizonyító eljárást a magyar avantgárd „atyja”, Kassák Lajos és a jelenkori magyar posztmodern irodalom reprezentatív képviselője, Esterházy Péter művei alapján vezeti le. A kérdésre adott válasz – túl

azon, hogy „Kassák jövővíziói illúzióknak bizonyultak”, s „Esterházy posztmodern episztéméje már nem is keres semmiféle jövőt” – valójában ambivalens. Úgy tűnik, a fausti ideál valóban halott, de az is lehet, hogy él.

E bizonytalanságában már a napjainkban érzékelhető új, posztmodern mítoszt idéző gondolatmenethez kapcsolódik Köpeczi Béla kötetzáró, *A posztmodern–neomodern vitája és a posztoszocializmus* című, széles történeti alapvetésű, nemzetközi kitekintésű tanulmánya. *A posztoszocializmus* című fejezet helyzetértékelése az egész kötet jelképes végszavának tekint-

hető: „Az igazán csalódottak és kiábrándultak azok (és itt nemcsak a kommunis-tákról van szó), akik 1917 után úgy gondolták, hogy fel lehet építeni egy másfajta társadalmat. A kérdés az, hogy a szocialista rendszerek bukása után milyen perspektíva áll azok előtt, akik nem nyugszanak bele a kapitalista rendszer ellentmondásai-ba? Kelet-Közép-Európából erre a kérdésre nem lehet ma választ adni.”

Lehetséges, hogy a kiúttalanság mítoszának kínzó jelenvalósága hamarosan megszüli a soron következő, túlélni segítő utópiát?

Valachi Anna